

وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ

نکونام، جعفر.

درآمدی بر معناشناسی قرآن / جعفر نکونام، -

قم: دانشکده اصول الدین، ۱۳۹۰.

۳۶۸ ص

ISBN: 978 - 600 - 5311 - 40 - 2

بها ۷۰۰۰۰ ریال

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه: ص. [۳۶۰] - ۳۶۸؛ همچنین به صورت زیر نویس.

۲. قرآن - ترجمه.

۱. قرآن - سبک.

۴. زبان عربی ریشه شناسی.

۳. زبان عربی - معناشناسی.

ب. دانشکده اصول الدین؛ معاونت پژوهشی.

الف. عنوان.

۲۹۷/۱۹ BP ۶۰/۶/ ن ۷ د ۴

۱۳۹۰

درآمدی بر

معناشناسی قرآن

دکتر جعفر نکونام

دانشیار دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه قم

انتشارات دانشکده
اصول الدین

اصول الدین

نام کتاب: در آملدی بر معاشناسی قرآن
 مؤلف: دکتر جعفر نکونام
 ویراستار: دکتر جعفر نکونام
 نظارت: معاونت پژوهشی دانشکده اصول الدین
 ناشر: انتشارات دانشکده اصول الدین
 نوبت و تاریخ چاپ: اول / تابستان / ۱۳۹۰
 تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه
 چاپ و صحافی: نینوا - قم ۷۲۳۲۵۰۱

مراکز پخش:

— انتشارات دانشکده اصول الدین: قم. تلفن: ۷۷۳۵۲۵ داخلی ۱۴۰، ۱۵۲ و ۱۲۵ نمابر
 ۷۷۳۵۳۸ صندوق پستی ۱۱۵۹-۳۷۱۹۵
 — مؤسسه علمی فرهنگی علامه عسکری (ره): قم. خیابان شهداء. ساختمان بعثت،
 تلفن ۷۷۴۴۳۹۹.
 — دفتر مرکزی تهران: خیابان پاسداران، خیابان گل نبی، خیابان شهید ناطق نوری،
 بوستان کتاب واحد ۱۳. تلفن: ۵۰-۲۲۸۵۷۷۴۹-۰۲۱.
 — کتابفروشی دار المصطفی: قم، خیابان ارم، پاساژ قدس، پلاک ۹۲ تلفن ۷۷۳۷۶۱۹.

<http://www.osool.ac.ir>

ISBN 978-600-5311-40-2

نشانی سایت دانشکده اصول الدین

شابک ۹۷۸-۶۰۰-۵۳۱۱-۴۰-۲

فهرست مطالب

مقدمه	۱۱
فصل ۱: کلیات معناشناسی قرآن	۱۵
۱. تعریف معناشناسی قرآن	۱۵
۲. انواع معناشناسی قرآن	۱۸
۳. تفاوت معناشناسی و تفسیر قرآن	۲۰
۴. ضرورت بحث از مبادی معناشناسی قرآن	۲۰
۵. ویژگیهای اثر حاضر در زمینه معناشناسی قرآن	۲۱
۶. محدوده معناشناسی قرآن	۲۳
فصل ۲: فرهنگ قرآن	۲۷
۱. تعریف فرهنگ و فرهنگ قرآن	۲۷
۲. جغرافیای قرآن	۲۸
۱. ۲. عربستان	۲۹
۲. ۲. کشور یمن	۳۰
۳. ۲. کشور ایران	۳۱
۴. ۲. کشور عراق	۳۲
۵. ۲. کشور سوریه	۳۴
۶. ۲. کشور لبنان	۳۴
۷. ۲. کشور فلسطین	۳۵
۸. ۲. کشور اردن	۳۶
۹. ۲. کشور مصر	۳۷
۳. تاریخ قرآن	۳۸
۱. ۳. عرب بائده	۳۸
۲. ۳. عرب عاربه	۴۱

۴۱.....	۳. عرب مستعربه.....
۴۲.....	۴. اعراب جنوبی.....
۴۵.....	۵. اعراب شمالی.....
۴۷.....	۶. اعراب حجازی.....
۵۱.....	۴. ادیان عربستان.....
۵۵.....	۵. ادبیات قرآن.....
۵۹.....	فصل ۳: زبان قرآن.....
۵۹.....	۱. تعریف زبان.....
۶۱.....	۲. دیدگاه‌ها درباره زبان قرآن.....
۶۲.....	۱. ۲. دیدگاه فراعرفی بودن زبان قرآن.....
۷۲.....	۲. ۲. دیدگاه عرفی بودن زبان قرآن.....
۸۳.....	فصل ۴: لهجه قرآن.....
۸۴.....	۱. فرق لهجه و زبان عربی.....
۸۴.....	۲. چگونگی پیدایش لهجات در زبان عرب.....
۸۵.....	۳. چگونگی پیدایش زبان معیار عربی.....
۸۶.....	۴. نظریات درباره لهجه قرآن.....
۸۶.....	۱. ۴. نظریه نزول قرآن به هفت لهجه عربی.....
۸۹.....	۲. ۴. نظریه قریشی بودن لهجه قرآن.....
۱۰۰.....	۳. ۴. نظریه نزول قرآن به زبان معیار.....
۱۰۲.....	۵. نقش لهجات در معناشناسی مفردات قرآن.....
۱۰۵.....	فصل ۵: اقتراض در قرآن.....
۱۰۵.....	۱. پیشینه بحث اقتراض در قرآن.....
۱۰۷.....	۲. وجود یا عدم وجود واژگان اقتراضی در قرآن.....
۱۰۷.....	۱. ۲. دیدگاه منکران اقتراض در قرآن.....
۱۱۰.....	۲. ۲. دیدگاه قائلان به اقتراض در قرآن.....
۱۱۱.....	۳. ۲. دیدگاه قائلان به تفصیل.....
۱۱۱.....	۳. اقتراض، امتیاز یا نقص.....
۱۱۱.....	۱. ۳. نشان از وجود علوم مختلف در قرآن.....
۱۱۲.....	۲. ۳. نشان از جهان‌شمولی قرآن.....
۱۱۳.....	۳. ۳. نشان از برتری قرآن بر سایر کتب آسمانی.....
۱۱۴.....	۴. نشانه‌های واژگان دخیل در قرآن.....

۱۱۵	۵. انواع واژگان دخیل قرآن
۱۱۷	۶. زبان‌های مجاور زبان عربی
۱۳۱	فصل ۶: وضع و اشتقاق در قرآن

۱۳۱	۱. تعریف وضع
۱۳۲	۲. دیدگاه‌ها در زمینه وضع واژگان
۱۳۵	۳. مبنای وضع واژگان
۱۳۵	۴. اجمال در معنای وضعی
۱۳۶	۵. اقسام وضع واژگان
۱۴۲	۶. مراحل تطور معنای الفاظ
۱۴۳	۷. اشتقاق واژگان
۱۴۵	۸. مبدأ اشتقاق

فصل ۷: غرابت معنایی در قرآن

۱۵۱	۱. تعریف غریب
۱۵۲	۱.۱. غریب در اصطلاح علم بلاغت
۱۵۳	۱.۲. غریب در علوم قرآن
۱۵۴	۲. روایات حاکی از ابهام واژگان غریب قرآن
۱۵۵	۱.۲. نقد کلی روایات حاکی از ابهام معنای واژگان غریب قرآن
۱۶۰	۲.۲. نقد موردی روایات حاکی از ابهام واژگان غریب قرآن
۱۶۰	۲.۲.۱. واژه «اب»
۱۶۲	۲.۲.۲. واژه «فاطر»
۱۶۳	۲.۲.۳. واژه «رقیم»
۱۶۴	۲.۲.۴. واژه «فتح»
۱۶۶	۲.۲.۵. واژه «خنان»
۱۶۷	۲.۲.۶. واژه «غسلین»
۱۶۸	۲.۲.۷. واژه «اواه»
۱۶۹	۲.۲.۸. واژه «تخوف»

فصل ۸: اجمال معنایی در قرآن

۱۷۷	۱. تعریف مجمل
۱۷۹	۲. سابقه مقولات شرعی در جاهلیت
۱۸۳	۳. بررسی دلیل اجمال معنایی قرآن

فصل ۹: تشابه معنایی در قرآن..... ۱۹۵

۱. تعریف تشابه معنایی..... ۱۹۵

۲. مجاز بودن تمام گونه های تشابه معنایی..... ۱۹۶

۱. ۲. تعریف مجاز..... ۱۹۷

۲. ۲. فرق مجاز و حقیقت..... ۱۹۸

۳. ۲. انواع مجاز..... ۱۹۹

۴. ۲. وجود یا عدم مجاز در قرآن..... ۲۰۰

۵. ۲. تأخیر بیان قرینه مجاز..... ۲۰۲

۳. متشابه در قرآن..... ۲۰۳

۴. متشابه در علوم قرآن..... ۲۲۱

۵. عالمان به تأویل متشابهات..... ۲۲۵

فصل ۱۰: چند معنایی در قرآن..... ۲۲۷

۱. تعریف لفظ چندمعنا به معنای خاص..... ۲۲۷

۲. پیشینه بحث چند معنایی..... ۲۲۹

۳. اقسام چند معنایی..... ۲۳۱

۴. عوامل پیدایش چندمعنایی..... ۲۳۴

۵. نسبت چندمعنایی..... ۲۳۵

۶. وقوع چندمعنایی..... ۲۳۶

۷. استعمال لفظ در بیش از یک معنا..... ۲۳۷

۸. حکم چند معنایی..... ۲۴۰

فصل ۱۱: هم معنایی در قرآن..... ۲۴۳

۱. تعریف هم معنایی..... ۲۴۳

۲. پیشینه بحث هم معنایی..... ۲۴۴

۳. شروط هم معنایی..... ۲۵۱

۴. نشانه های هم معنایی دو لغت..... ۲۵۲

۵. انواع هم معنایی..... ۲۵۵

۶. ادله هم معنایی..... ۲۵۶

۷. فواید هم معنایی..... ۲۵۸

۸. اسباب هم معنایی..... ۲۶۰

فصل ۱۲: پیوستگی معنایی در قرآن..... ۲۶۳

۱. تعریف پیوستگی معنایی..... ۲۶۳

۲. پیشینه بحث پیوستگی معنایی ۲۶۷

۳. شروط پیوستگی معنایی ۲۶۷

۴. رابط های متن ۲۷۵

فصل ۱۳: شمول معنایی در قرآن ۲۷۹

۱. تعریف شمول معنایی ۲۷۹

۲. پیشینه بحث شمول معنایی ۲۸۰

۳. چگونگی پیدایش شمول معنایی ۲۸۰

۴. نسبیت شمول معنایی ۲۸۴

۵. کمیت شمول معنایی ۲۸۵

۶. دایره مصادیق شمول معنایی ۲۸۶

۷. حکم شمول معنایی ۲۹۳

۸. اقسام شمول معنایی ۲۹۳

فصل ۱۴: توسعه معنایی در قرآن ۳۰۹

۱. تعریف توسعه معنایی در قرآن ۳۰۹

۲. پیشینه بحث توسعه معنایی آیات قرآن ۳۱۴

۳. روش توسعه معنایی در قرآن ۳۱۵

۴. آسیب شناسی توسعه معنایی آیات ۳۲۱

۵. توسعه های بی ضابطه در معنای آیات ۳۲۳

فصل ۱۵: معناشناسی تاریخی در قرآن ۳۳۱

۱. چگونگی پیدایش و زایش لغات قرآن ۳۳۱

۲. چگونگی تطور معنایی لغات قرآن ۳۳۳

۳. پیش فرضها در تطور معنایی لغات ۳۳۵

۴. دوره های معناشناسی تاریخی در قرآن ۳۳۷

۵. شیوه معناشناسی تاریخی در قرآن ۳۳۸

فصل ۱۶: معناشناسی توصیفی در قرآن ۳۴۳

۱. شیوه شناخت معنای مراد ۳۴۴

۲. شناخت حوزه معنایی ۳۵۲

منابع ۳۵۵

مقدمه

امام صادق(ع) فرمود: «ما كان الله عز و جل ليخاطب خلقه بما لا يعلمون»^۱ خداوند را نسزد که با خلقش به گونه‌ای سخن بگوید که نفهمند.

اثر حاضر درآمدی بر معناشناسی مفردات و ترکیبات آیات قرآن و حاوی مباحث بنیادی و نظری است که برای معناشناسی مفردات و ترکیبات قرآنی ضروری به نظر می‌رسد. مراد از مباحث بنیادین، مجموعه‌ای از تعاریف و پیش‌فرض‌هایی است که می‌تواند معناشناسی قرآن بر آنها مبتنی باشد. در علوم کهن از این نوع مباحث به «مبادی» تعبیر می‌کردند و آن را بر دو قسم می‌دانستند: مبادی تصویری یا تعاریف، و مبادی تصدیقی یا اصول. در قسم تعاریف، مصطلحات توضیح داده می‌شود و در قسم اصول، مجموعه‌ای از گزاره‌هایی که اساس مباحث بعدی را تشکیل می‌دهند، بیان می‌گردد.

معناشناسی قرآن تعبیر عامی است که مباحث گوناگونی را درباره معانی آیات قرآن در بر می‌گیرد. اولاً، هم شامل بحث از معانی مفردات قرآن می‌شود و هم معانی ترکیبات قرآن، چه ترکیبات اسنادی یا غیر اسنادی. ترکیبات غیر اسنادی، مثل ترکیبات وصفی و اضافی و حرفی. ثانیاً، هم عهده‌دار کشف مراد الهی است و هم لوازم مراد الهی. ثالثاً، در آن، هم معانی تاریخی یعنی معنای اولیه و تطورات بعدی در دوره‌های جاهلی و قرآنی و

۱. مجلسی، محمد باقر. بحار الانوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار (بیروت: مؤسسة الوفاء، ۱۴۰۳ق؛ بیروت:

بعد قرآنی بررسی می‌شود که معناشناسی تاریخی نامبردار می‌گردد و هم معانی توصیفی یعنی معنای مراد و معانی هاله‌ای مفردات و ترکیبات قرآن در دوره نزول بررسی می‌شود که معناشناسی توصیفی خواننده می‌شود. مقصود از معانی هاله‌ای تمامی مفاهیمی است که مخاطبان قرآن درباره یک مفرد یا ترکیب داشته‌اند. این مفاهیم با بررسی حوزه معناشناختی هریک از وجوه معانی یک واژه مشخص می‌شود.

غرض اصلی از معناشناسی قرآن کشف مراد الهی است؛ به همین رو بیش‌تر محتوای این اثر شامل مباحثی است که می‌تواند در کشف مراد الهی نقش داشته باشد. منتها نظر به این که معانی آیات قرآن به اصل مراد الهی محدود نیست و کلام الهی نظیر هر کلام دیگری از لوازمی برخوردار است، درباره توسعه معنایی آیات قرآن نیز بحث شده و در آن، مرز معانی قابل انتساب به قرآن از معانی غیر قابل انتساب بازشناخته شده است.

در آغاز، هدف از تألیف این اثر، فراهم کردن محتوایی در زمینه مباحث بنیادی مفردات قرآن بود؛ اما نظر به این که کشف مراد الهی به صرف معناشناسی مفردات قرآن میسر نمی‌شود، معناشناسی ترکیبات قرآن نیز مورد توجه قرار گرفت. سبب کافی نبودن معناشناسی مفردات در کشف مراد الهی این است که گاهی واحدهای معنایی، مفردات نیستند؛ بلکه ترکیبات‌اند. گاهی مراد متکلم همان معنای افرادی واژگان است؛ اما گاهی معنای افرادی واژگان مراد نیست؛ بلکه معنای ترکیبی آنها مراد است؛ مانند مواردی که در آنها تعبیری تمثیلی به کار رفته است.

مباحث این اثر در شانزده فصل راجع به موضوعات ذیل درباره قرآن سامان یافته است: کلیات، فرهنگ، زبان، لهجه، اقتراض، وضع و اشتقاق، غرابت معنایی، اجمال معنایی، تشابه معنایی، چندمعنایی، هم‌معنایی، پیوستگی معنایی، شمول معنایی، توسعه معنایی، معناشناسی تاریخی و معناشناسی توصیفی.

در فصل کلیات، مراد از معناشناسی قرآن و محدوده آن توضیح داده می‌شود. معناشناسی قرآن در آن عبارت از مطالعه علمی معنای مراد الهی و لوازم آن در قرآن و نیز در گذر تاریخ دانسته شده است. همین تعریف محدوده آن را نیز آشکار کرده است.

در فصل فرهنگ قرآن سخن از این است که فرهنگ قرآن همان فرهنگ عربی است؛ جز تغییراتی که از رهگذر بعثت پیامبر اسلام (ص) در آن فرهنگ پدید آمده است. پیامبر اسلام (ص) بسیاری از سنت‌های عربی را امضاء کرد و البته برخی از آنها را نیز نسخ نمود و بسیاری را هم تکمیل فرمود.